

Z DZIAŁALNOŚCI ZWIĄZKU POLAKÓW W NIEMCZECH
W PIERWSZYCH LATACH DYKTATURY FASZYSTOWSKIEJ

(Streszczenie)

W oparciu o źródła archiwalne i literaturę można stwierdzić, że przejście władzy przez faszystów w Niemczech w 1933 roku wpłynęło decydująco także na warunki i możliwości działalności Związku Polaków w Niemczech. Znacznie pogorszyła się sytuacja prawna i bezpośrednio po styczniu 1933 roku wzmożył się ucisk Polaków w Niemczech. Politykę rządów faszystowskich, kierujących się różnorodnymi motywami, cechowały w tej dziedzinie pewne rozbieżności. Stosunek do Związku Polaków w Niemczech przejściowo podporządkowano zasadom polityki ogólnej, a przede wszystkim uzależniano od stosunków między Rzeszą a państwem polskim.

Aktywność Związku Polaków w Niemczech ukazano w artykule w oparciu o konkretne przykłady, a mianowicie omówiono przypadki z Saksonii i Turyngii; były to obszary, na których nie było polskiej ludności autochtonicznej. Przykłady ilustrują zawziętą „małą wojnę”, którą ZPwN prowadził w obronie praw i interesów Polaków w Niemczech pod władzą faszystowską. Wywalczone drobne polskie sukcesy musiały być później stale bronić wobec coraz potężniejszego i brutalniejszego przeciwnika. Zwraca przy tym uwagę coraz ściślejsza i wyraźniejsza współpraca aparatu państwowego III Rzeszy z partią NSDAP. Prowadzona przez ten aparat i NSDAP wspólna polityka, mimo werbalnych obietnic dawanych Polakom, zmierzała w istocie do gwałtownego wyparcia lub do asymilacji polskiej mniejszości, albo też do pełnej eksploatacji polskiej siły roboczej. Poświadczają to w pełni przytoczone przykłady.

ZAGADNIENIE PERIODYZACJI DZIEJÓW ZWIĄZKU POLAKÓW
W NIEMCZECH I NIEKTÓRYCH UWARUNKOWAŃ JEGO ROZWOJU

Wydaje się, że 60-lecie Związku Polaków w Niemczech stwarza okazję, a nawet konieczność dokonania bardziej pogłębionej refleksji o charakterze syntetyzującym. Niewątpliwie interesującym przyczynkiem mogą być wygłoszone na sesji referaty, prezentujące szersze oceny dotyczące poszczególnych okresów i aspektów historii związku i Polonii w Niemczech.

Zagadnienie podziału na okresy i epoki dziejowe stanowi jedno z najważniejszych narzędzi metodologicznych, mogące służyć do uporządkowania bardzo bogatego już dorobku ustaleń faktograficznych. Z kwestią periodyzacji dziejów wiąże się ściśle problem genezy Związku, czyli jego prehistorii. W szerszym sensie geneza Związku sięga początków skupisk polonijnych w Niemczech, a w węższym — powstania organizacji, stawiających sobie za cel obronę i reprezentację całokształtu spraw i interesów skupisk polskich w Niemczech. W tym względzie sesja pozostała, niestety pewien niedosyt. Zabrakło bowiem referatu omawiającego całokształt problematyki związanej z genezą Związku. Referat prof. Klausa Bade scharakteryzował jedynie, choć w sposób naukowo pogiębiony, obiektywną stronę tego zagadnienia: przesłanki i proces tworzenia się skupisk polonijnych w Prusach. Natomiast referat dr Anny Poniatowskiej dotyka jedynie bardzo skrótowo spraw związanych z okresem sprzed 1922 r., zaś prof. Christoph Klessmann ujmuje problematykę fragmentarycznie w sensie terytorialnym. Okres ten rozpada się na dwa bardzo różne podokresy: przed 1918 r. i po zakończeniu I wojny światowej. Ten drugi podokres to początki formowania się nowych zjawisk na tle całkowicie odmiennej sytuacji Polonii w okresie międzywojennym. Przedstawić należało obszerniej takie kwestie jak: powstanie skupisk polonijnych i określenie pochodzenia ich ludności, uformowanie się ogólnej struktury organizacyjnej i ideologicznej Polonii

w Niemczech, należało także wskazać podstawowe nurty życia politycznego wychodźstwa. Sądzimy też, że do poprzedników organizacyjnych Związku Polaków w Niemczech, (w znaczeniu struktury, mającej na celu całościową integrację społeczno-polityczną polskości) należałoby także zaliczyć zcentralizowaną sieć polskich Komitetów Wyborczych. Istotnym byłoby również zwrócenie uwagi na zagadnienie powiązań wychodźstwa z zaborem pruskim; bez tego bowiem niezrozumiałym pozostanie przełom w życiu organizacyjnym Polonii 1918 r. Problematyka ta w wysokim stopniu określiła oblicze i zadania powstającego w 1922 r. Związku.

Najbardziej podstawowymi czynnikami o charakterze głównie zewnętrznym, określającymi dzieje Polonii w Niemczech, były niewątpliwie antypolska polityka Rzeszy Niemieckiej i stosunek jej władz do polskiej mniejszości narodowej oraz zagadnienie losów szeroko pojętej więzi Polonii z krajem. Czynniki te warunkowały w wysokim stopniu poszczególne etapy dziejów Związku.

Co się tyczy polityki antypolskiej Rzeszy Niemieckiej w okresie do 1945 r. to zasadniczą kwestią jest sprawa jej tzw. kontynuacji lub też dyskontynuacji; chodzi mianowicie o to, jak poszczególne etapy tej polityki warunkowały się wzajemnie i czym się różniły od siebie.

Niewątpliwie polityka antypolska Prus-Niemiec sprzed 1918 r. warunkowała politykę antypolską, skierowaną przeciwko mniejszości polskiej w Niemczech okresu międzywojennego. I to powinno znaleźć szersze odbicie w referatach. Analogiczne było bowiem dążenie do germanizacji Polaków — obywateli niemieckich oraz ograniczenie — w miarę ekonomicznych możliwości — napływu i usuwanie Polaków, nie posiadających obywatelstwa niemieckiego. Podobieństwo wykazywały również podstawy ideologiczne tej polityki: skrajny nacjonalizm i szowinizm niemiecki, inspirowane w Cesarstwie Niemieckim i Republice Weimarskiej przez te same przeważnie organizacje szowinistyczne, jak np. *Alldeutscher Verband* i *Ostmarkenverein*.

Do 1918 roku polityka germanizacji Polaków zamieszkujących Prusy—Niemcy prowadzona była na ziemiach etnicznie polskich o wiele bardziej intensywnie aniżeli w stosunku do wychodźstwa. Natomiast w okresie międzywojennym polityka germanizacji mniejszości polskiej była uzupełnieniem polityki rewizjonistycznej i zaborczej wobec ówczesnych zachodnich ziem państwa polskiego.

Pomimo pewnej jednolitości w praktyce polityki germanizacji i prześladowań polskości w całym okresie międzywojennym, co wykazuje referat dr Poniatowskiej, rok 1933 (dojście Hitlera do władzy) otwiera faktycznie zupełnie nowy etap rozwoju. Ustały wtedy hamulce prawne, oparte na zasadach konstytucyjnych, a ustawy hitlerowskie — w praktyce — pozbawiały mniejszości narodowe warunków do dalszej egzystencji. W okresie Republiki Weimarskiej konstytucja w każdym razie utrudniała otwartą walkę z Polakami. Natomiast w okresie III Rzeszy tylko ci mogli sobie pozwolić na przynależność do organizacji polskich, którzy byli ekonomicznie niezależni. Polityka narodowościowa III Rzeszy opierała się, w przeciwieństwie do okresu weimarskiego, w coraz większym stopniu na hitlerowskiej doktrynie rasowej. W odniesieniu do Polaków—obywateli niemieckich, stosowano jednak w praktyce w dalszym ciągu metodę germanizacji; podobnie postępowano po 1939 r. na Górnym Śląsku i Pomorzu w stosunku do Polaków, wciągniętych na tzw. niemiecką listę narodową. Jakakolwiek niezależność osobista i społeczno-gospodarcza w tym państwie stawała się pojęciem coraz bardziej abstrakcyjnym. Po 1934 r. liczył się jeszcze przez dłuższy czas wzgląd na stosunki z państwem polskim. W okresie międzywojennym więź Polonii z krajem opierała się przede wszystkim na instytucjach niezależnego państwa, a nie jak przed 1918 r. — wprawdzie

w ramach jednej państwowości — na organizacjach społecznych prześladowanej narodowości, skoncentrowanych głównie na terenie ziem byłego zaboru pruskiego.

Zamierzenia i tendencje antypolskie, tkwiące od początku immanentnie w polityce i ideologii hitleryzmu, ujawniły się w całej pełni w 1939 r., co obrazuje referat doc. Mirosława Cygańskiego. Polityka antypolska wobec mniejszości polskiej w Niemczech stała się ponownie w latach 1939-1945 fragmentem szerszej polityki wobec narodu polskiego, tym razem całego narodu, a nie jego części w zaborze pruskim. Chodziło tu nie tylko o zintensyfikowaną politykę germanizacyjną, ale o szeroko pojętą eksterminację — likwidację organizacji polskich, konfiskatę ich mienia oraz zniszczenie polskiego aktywów. W sensie chronologicznym zniszczenie Związku Polaków w Niemczech i innych polonijnych organizacji, prześladowania ich działaczy, wysiedlenia i konfiskaty wyprzedziły podobne działania okupanta na ziemiach wchodzących w skład państwa polskiego, a szczególnie akcje przeciwko polskiej inteligencji jesienią 1939 r. na zachodnich ziemiach państwa polskiego i na wiosnę 1940 r. na terenie tzw. Generalnego Gubernatorstwa.

Jest przy tym charakterystyczne, że terror hitlerowski rozpoczyna się już zimą i wiosną 1939 r. przede wszystkim na pogranicznych obszarach autochtonicznych i przesuwają się latem 1939 r. na teren Niemiec środkowych i zachodnich, obejmując wszystkie organizacje polonijne. Formy jego przypominają późniejsze akcje antypolskie okupanta na zachodnich ziemiach państwa polskiego, obejmując m. in. ekscesy antypolskie, aresztowania i deportacje aktywistów ZPwN do obozów, skrytobójcze mordy, wysiedlenia w głąb Niemiec i wywłaszczenia aktywistów ZPwN. Całkowite zniszczenie wszelkich zorganizowanych form polskiego życia narodowego, aresztowanie i deportowanie do obozów większości aktywistów polonijnych na początku września 1939 r. zbiega się z początkiem odpowiednich posunięć hitlerowskich na ziemiach państwa polskiego, prowadzonych z jeszcze większym natężeniem i bardziej krwawo przez specjalne grupy operacyjne policji i służby bezpieczeństwa (*Einsatzgruppen Sipo und SD*). Kontynuacja eksterminacyjnej polityki okupanta w latach 1939-1945 znajdowała swoje odbicie i w odniesieniu do Polonii w postaci prześladowania działaczy polonijnych, eksterminacji i wywłaszczania.

Polityka masowej eksterminacji, eksploatacji i wysiedleń ludności polskiej powoduje wielomilionowy napływ deportowanych Polaków na teren Niemiec — więźniów, jeńców wojennych, robotników przymusowych, a nawet wysiedlonych rodzin (choć głównym kierunkiem wysiedleń z tzw. „ziem wcielonych” do Rzeszy było Generalne Gubernatorstwo). Pewna część tych deportowanych po wojnie stopniowo zasila skupiska polonijne. W polityce hitleryzmu dostrzec można pewną analogię do polityki władz pruskich i niemieckich w zaborze pruskim i na pograniczu niemiecko-polskim w okresie międzywojennym: przy pomocy akcji niemieckiego osadnictwa i restrykcji gospodarczych starano się wyprzeć żywioł polski, skłonić go do emigracji do czysto niemieckich prowincji Rzeszy w nadziei, że tam ulegnie szybciej germanizacji.

W okresie powojennym urywa się tradycyjna linia polityki antypolskiej, stosującej różne formy ucisku narodowego i niszczenia polskości. Mamy więc tu do czynienia niewątpliwie ze zjawiskiem przerywania ciągłości historycznej tej polityki. Stosunek władz RFN do polskiej mniejszości narodowej, jej sytuacja prawna, (nie uwzględniona dostatecznie w referacie dr Stefana Limana) stanowią w dalszym ciągu jeden z podstawowych czynników warunkujących powojenne dzieje Związku. Istota działań Związku, jak wykazuje referat S. Limana, polega obec-

nie nie na obronie polskości, zagrożonej przez określone posunięcia władz, lecz na działaniach, mających na celu zachowanie tożsamości narodowo-kulturalnej polskiej grupy etnicznej. W związku z tym zagadnienie więzi z krajem zachowuje walor w pełni, a nawet zyskuje na znaczeniu jako jeden z czynników, który w wysokim stopniu określa poszczególne etapy historii Związku i Polonii.

Po upadku Rzeszy Niemieckiej i zakończeniu II wojny światowej najbardziej zasadniczą cezurą czasową w dziejach Polonii jest powstanie obu państw niemieckich. Stworzyło to całkowicie nową sytuację prawną oraz określiło nowe ramy terytorialne działalności Związku, odmienne od przedwojennych, bo ograniczające się jedynie do Republiki Federalnej Niemiec i Zachodniego Berlina. Ziemie Zachodnie wraz z pograniczną ludnością autochtoniczną wróciły do macierzy, a po zawarciu układu zgorzeleckiego zawieszono działalność Związku na terenie NRD. Ulega zmianie również problematyka jego działalności. Związek rezygnuje z działalności politycznej, koncentrując się na kulturalno-oświatowej. O przemianach w potencjalnej bazie demograficznej Związku świadczyć może fakt, że spośród 3,5 miliona Polaków deportowanych na teren Rzeszy, pewna liczba do kraju nie wróciła, dołączając do starego wychodźstwa zarobkowego w RFN, częściowo zasiliły tę grupę wychodźstwa procesy emigracyjne po 1956 i 1970 roku.

Punktem zwrotnym nasilenia więzi z krajem w okresie powojennym jest natomiast 1956 rok. Pod wpływem zmian zachodzących w kraju zapoczątkowana została wtedy ewolucja we wzajemnych stosunkach. Wywarło to również pewien wpływ na sytuację wewnątrz ruchu polonijnego, prowadząc do prób złagodzenia i zmniejszenia podziału, jaki dokonał się w ruchu polonijnym po wojnie w postaci uformowania się dwu jego czołowych organizacji: ZPwN i „Zgodą”.

Dalszą ważną cezurą periodyczną w historii Polonii i Związku, nie uwykloną również dostatecznie, jest 1970 rok, ze stopniowo zaznaczającym się od tego czasu wpływem procesu normalizacji stosunków PRL — RFN na Polonię. Prowadzi on m. in. do dalszych prób przezwyciężenia rozłamu i sprzyja działaniom zmierzającym do nawiązania współpracy pomiędzy ZPwN i „Zgodą”.

Przemiany w stosunkach Polonii z krajem stanowiły niezbędny warunek zacieśnienia wzajemnych więzi, choćby w formie intensyfikacji ruchu wycieczkowego. Zapoczątkowany proces normalizacji stosunków PRL — RFN umożliwiał pełniejsze działania na rzecz jednego z postulatów programowych Związku, a mianowicie: przybliżenie narodu polskiego i niemieckiego.

Jerzy Marczewski (Poznań)

TENDENCJE DEZINTEGRACYJNE W RUCHU POLSKIM W NIEMCZECH

W kontekście przedstawionych na sesji faktów odnoszących się do Związku Polaków w Niemczech nasuwa się szersza refleksja poznawcza, mająca walor nie tylko w odniesieniu do zbiorowości polskich w Niemczech. Mam na myśli przede wszystkim delikatną sprawę aspiracji mas członkowskich Związku Polaków w Niemczech w konfrontacji z kierownictwem Związku. Sprzecznosc ta jest zresztą starsza od Związku Polaków w Niemczech. Myślę, że jej wyrazem jest sytuacja, jaką przy innej okazji przedstawił prof. Christoph Klessmann, gdy zwrócił uwagę na reakcję masy członkowskiej Związku Zawodowego Polskiego